

УДК 341.24

Вікторія Могилевська

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ НА ПОРОЗІ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена проблемам формування нової системи міжнародної і європейської безпеки. Дасться аналіз сучасної геополітичної ситуації у світі та перспектив її розвитку, її бачення представниками різних наукових шкіл і політиками різної орієнтації, зокрема США, Росії. Розглядається місце і роль України в геополітичних процесах на порозі ХХІ століття. Аналізуються рішення Стамбульського саміту 1999 р., його роль у формуванні нової системи європейської безпеки.

Розпад двополюсного світу наприкінці ХХ століття і формування дискретно-монополярного світу виявили багато суперечностей між державами. Політична ейфорія кінця 80-х - початку 90-х років, породжена ілюзією значного зменшення військового протистояння, наприкінці 90-х років змінилася станом невизначеності і нового протистояння колишніх суперників, а в новій геополітичній ситуації - "стратегічних партнерів", США та Росії. В економічному плані світ став багатополярним, а в політичному - монополярним.

Існуюча система міжнародної безпеки, яка сформувалась в умовах двополярного світу, Потсдамської моделі Європі, в нових умовах виявилася недостатньо ефективною. Це підтвердили конфлікти на теренах колишньої Югославії, на пострадянському просторі, на Близькому та Середньому Сході. Косівська криза показала неефективність механізмів антикризового регулювання ООН і ОБСЄ, функції цих організацій фактично перебрала на себе НАТО. Це поставило на порядок денний проблему формування нової системи міжнародної й європейської безпеки, яка відповідатиме новій геополітичній ситуації у світі та новій моделі Європи, яка формується в наш час.

Метою даної статті є аналіз можливих варіантів розвитку геополітичної ситуації і відповідних моделей міжнародної безпеки. Априорно можна виділити такі альтернативні моделі майбутнього для Європи:

1. Модель статус-кво.
2. Модель об'єднаної Європи:
  - а) значний відхід Західної Європи від США, основними механізмами і гарантами європейської безпеки стають ОБСЄ і ЗЄС;
  - б) "партнерство" - високий рівень відносин США із Західною Європою.
3. Модель "атлантичного світу" - передбачає значне зростання ролі НАТО як гаранта міжнародної безпеки.
4. Модель "диференційованої" Європи - роз'єднаної, з державами, що протиборствують.
5. Модель "інтегрованої" Європи - інтеграція пострадянських республік в євроатлантичну спільноту, зокрема, країн Балтії, України, Російсько-Білоруського союзу.

На початку 90-х років у політичній науці була поширена теза, відповідно до якої зменшення протистояння великих держав і демократизація політичних режимів повинні автоматично знизити ризик виникнення збройних конфліктів, основними механізмами врегулювання як внутрішніх, так і міжнародних конфліктів повинні стати міжнародні організації, а не структури військово-політичного реагування.

На думку ряду дослідників, на початку 90-х років у світі виник своєрідний "вакуум сили", який створив нові можливості для міжнародних організацій, зокрема, ООН. Проте розширення залученості ООН в урегулювання регіональних конфліктів через

механізм прийняття відповідних резолюцій ще не гарантувало успіху. Генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос-Галі пояснював це кількома причинами: відсутністю політичної волі у сторін, що конфліктують, вирішувати спірні питання мирними засобами, недостатнім тиском "третьої сторони" на ворогуючих, байдужістю світової спільноти, відсутністю консенсусу, "національного інтересу" в пошуках виходу з кризового стану. Роз'єднаність світової спільноти пород-жувала нерішучість і невизначеність позицій [1].

Спрацювали і внутрішні чинники в самих перехідних суспільствах, які негативно вплинули на стан міжнародної безпеки, зокрема сам процес демократизації. На думку американських політологів Дж. Снайдера і Ед. Менсфілда, "...держави в процесі демократизації з більшою вірогідністю можуть бути втягнуті у війни, ніж ті, режими яких не зазнали змін", вони більш вразливі до "вірусу націоналізму". Демократизація тоталітарних держав на початкових етапах створює синдром слабкої центральної влади, що ототожнюється з її суспільно-психологічною нелегітимністю і стає потенційним джерелом збройних конфліктів [2].

Розпад СРСР і соціалістичного табору призвів до утворення нових геополітичних центрів і появи нових геостратегічних суб'єктів. Традиційно під "геополітичним центром" в теорії міжнародних відносин і політології розуміється "центр сили". Але цим поняття "геополітичний центр" не вичерпується. За визначенням З.Бжезинського, "геополітичні центри - це держави, чіє значення базується не на їхній силі та мотивації, а скоріше на важливості їхнього місця розташування і наслідках їх потенційної вразливості для дії з боку геостратегічних дійових осіб", "вони відіграють особливу роль, контролюючи доступ до важливих районів, слугують щитом для держави або регіону, який має життєво важливе значення на геополітичній арені"[3].

До геополітичних центрів у такому розумінні можна віднести і Україну, і країни Центрально-Східної Європи, Кавказький

регіон, і навіть середньоазіатські республіки, які З.Бжезинський відносить до так званих "євразійських Балкан"[4]. Проблема управління глобальними конфліктними процесами прямо пов'язана з проблемою контролю за новими геополітичними центрами як з боку окремих наддержав, так і міжнародних організацій.

У західній політичній думці, зокрема в наукових колах США, активно пропагується теза про кризу "вестфальської моделі" держав. Значення національних держав, побудованих на "вестфальській моделі", тобто на приматі територіальної автономії над усіма іншими принципами, у світовій політиці вичерпує себе. Це стверджував і Бутрос Бутрос-Галі: "Повага до фундаментального суверенітету і цілісності має вирішальне значення для кожного спільного міжнародного процесу", але "час абсолютного і виключного суверенітету минув"[5].

Це у свою чергу може призвести до руйнування теоретичних підвалин політології міжнародних відносин, геополітики і, що найбільш небезпечно, до перегляду відповідної нормативної бази у міжнародних відносинах. Зокрема, таких принципів міжнародного права, як: суверенної рівності держав, невтручання, рівної безпеки, неподільності безпеки, сумлінного виконання договорів, свободи вибору форми організації зовнішньоекономічної діяльності, неподільного права держав на їх природні та інші ресурси, а також економічну діяльність. Ці принципи закріплені в Статуті ООН, у резолюції 2625 (XXV) від 25 жовтня 1970 р., яка схвалила Декларацію про принципи міжнародного права, Заключному акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі, підписаному 1 серпня 1975 р. в Хельсінкі 33 державами Європи, а також СІЛА і Канадою, Хартії економічних прав і обов'язків держав, прийнятій на 29-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р. Ці норми і принципи сприяють утвердженню рівності "великих" і "малих" націй, безпеці й економічному прогресу всіх держав.

Досвід урегулювання регіональних конфліктів на Балканах, Середньому Сході,

на Кавказі із застосуванням жорстких, не завжди адекватних економічних санкцій (Ірак, Сербія), використанням військової сили без санкцій ООН (Косівська криза), перегляд в односторонньому порядку США договору про ПРО, розширення НАТО на Схід всупереч основним положенням Договору про обмеження звичайних озброєнь в Європі є прямим порушенням принципів міжнародного права.

Західна Європа пройшла процес дезінтеграції в кінці XIX - на початку XX століття, вже давно пережила процес становлення національних держав. У Східній, Південно-Східній Європі, Кавказькому регіоні, Середній Азії ці процеси ввійшли в активну фазу і будуть продовжуватися в XXI ст., принаймні в перші десятиліття цього сторіччя. Бутрос Бутрос-Галі в 1992 р. у праці "Порядок денний для миру", характеризуючи джерела конфліктів у сучасному світі, писав: "Існують кордони, далі яких самовизначення не може посунутися"; "Якби кожна етнічна, релігійна група претендувала б на державність, то не було б меж фрагментації".

В американських наукових, дипломатичних і військово-політичних колах вже не дискутується, яким буде майбутній світ - стабільним чи нестабільним. Йдеться вже про те, за якою схемою буде розвиватися нестабільність і чи зможуть США управляти конфліктами і кризами, які неминуче виникатимуть у різних регіонах світу. Можливості прямої та опосередкованої участі США в управлінні конфліктами є тією сферою, де сьогодні США, безумовно, домінують. Це в свою чергу є результатом практичного втілення нинішньої військової стратегії США, яка отримала назву "Стратегії гнучкої і вибіркової участі в регіональних балансах сил". Ця стратегія є оновленим варіантом пострейганівської стратегії "вибіркового штервенціонізму".

Реалізація цієї стратегії, яка забезпечила лідерство США у військово-політичній сфері і стала важливою умовою проведення Сполученими Штатами глобальної геополітики, викликала відповідну зворотну реакцію Москви. Через два роки після прийняття

першої Концепції національної безпеки Російської Федерації (грудень 1997 р.), в якій був закладений "принцип реалістичного стримування", і надавалась перевага політичним, економічним та іншим невійськовим засобам, була прийнята нова Концепція національної безпеки (січень 2000 р.).

У новій Концепції національної безпеки констатується, що нині створюється нова структура міжнародних відносин, "заснована на домінуванні в міжнародній спільноті розвинених західних країн за лідируючої ролі США і розрахована на однобічне, перш за все військово-силове, вирішення ключових проблем світової політики за умов ігнорування норм міжнародного права". Дається нове визначення загроз у міжнародній сфері, зокрема: "Прагнення окремих держав і міждержавних об'єднань принизити роль існуючих механізмів гарантії міжнародної безпеки, перш за все ООН і ОБСЄ, небезпека послаблення політичного, економічного і військового впливу Росії в світі, зміцнення військово-політичних блоків і союзів. Перш за все розширення НАТО на Схід, можливість появи поблизу кордонів Росії іноземних баз і великих військових контингентів, послаблення інтеграційних процесів у СНД, виникнення і ескалація конфліктів біля державних кордонів Російської Федерації...", "...спроби інших держав протидіяти зміцненню Росії як одного з центрів впливу в багатополлярному світі, перешкодити реалізації національних інтересів і послабити її позиції в Європі, на Близькому Сході, в Закавказзі, Центральній Азії і Азіатсько-Тихоокеанському регіоні" [6].

Особливу занепокоєність Росії викликає перехід НАТО до практики силових (військових) дій поза зоною відповідальності блоку і без санкції Ради Безпеки ООН, що містить в собі загрозу дестабілізації всієї стратегічної обстановки в світі, розробки озброєнь та військової техніки нового покоління, що в свою чергу створює передумови для якісно нового етапу гонки озброєнь, докорінної зміни форм і методів ведення бойових дій [7].

Таким чином, нова Концепція національної безпеки Росії зафіксувала нову фазу у відносинах Російської Федерації з західними країнами, зокрема з США, яку можна охарактеризувати як нове протистояння. Росія не визнає монополярності світу, її не влаштовує статус другорядної країни, політична меншовартість. Вона готова обстоювати свій статус великої та впливової держави. Механізмами забезпечення цього вона вважає розвиток інтеграційних процесів у рамках СНД, який відповідає її інтересам, повноправну участь в глобальних і регіональних економічних і політичних структурах, обов'язковість воєнної присутності в стратегічно важливих регіонах світу, розміщення там на договірній основі і принципах партнерства обмежених військових контингентів (військових баз, сил ВМС), формування стійкого військово-стратегічного балансу сил у регіонах.

Така розбіжність у баченні свого місця і ролі в сучасному світі, в оцінках геополітичної ситуації, механізмів гарантії міжнародної безпеки (ролі різних міжнародних організацій і союзів) з боку США і Росії в свою чергу породжує проблему адаптації констант геополітики до нових реалій, робить надзвичайно актуальною проблему пошуку нових моделей безпеки.

У другій половині 90-х років відбувалося поступове розмежування функцій та уточнення форм і методів взаємодії між організаціями, відповідальними за відносини безпеки на трьох умовних асиметричних рівнях:

- європейському (ЄС/ЗЄС, НАТО, ОБСЄ, Рада Європи, субрегіональні організації);
- євроатлантичному (НАТО, Рада Євроатлантичного Партнерства, ОБСЄ);
- трансатлантичному (НАТО, ОБСЄ, Спільна постійна рада НАТО - Росія, і, залежно від обставин, "Велика сімка" чи "Велика вісімка", сфера компетенції якої поширюється на глобальні проблеми).

Система європейської безпеки може розвиватися або шляхом використання існуючих інституціональних механізмів, або

за допомогою створення нових. Щодо оцінки сучасної ситуації можна стверджувати, що паралельно існують:

- система колективної євроатлантичної оборони (яка охоплює лише країни-члени НАТО) - з одного боку, та
- більш аморфна й асиметрична модель європейської і трансатлантичної "безпеки, побудованої на принципах співробітництва" (co-operative security), яка перебуває в стадії формування та до певної міри концептуальної невизначеності, - з іншого.

У сучасній політичній науці і в політичних колах існують два підходи до оцінки складної ієрархії міжнародних організацій з безпеки. Перший, "російський". На думку російських політологів, плюралізм міжнародних організацій, виникнення "перехресних союзів", де одна або кілька впливових держав входять у два або кілька союзів (а це неминуче в багатопольному світі), падіння престижу і впливовості універсальних міжнародних організацій не сприяють зміцненню міжнародної безпеки. Так, К.Гаджиев вважає, якщо "в біполярній міжнародній системі блоки, об'єднання, угруповання акторів були дані немовби раз і назавжди, то в новій багатопольній конфігурації ігри щодо їх формування триватимуть безкінечно...", "результатом цього може бути переродження двопольного стримування в неупорядковане і невідкладне контролю взаємне стримування, де загроза застосування сили може стати хронічним елементом" [8].

Другий підхід, "західний", уособленням якого є А.Броудхерст. Вона вважає, що саме створення значної кількості організацій, а не однієї всеохоплюючої, допомогло досягти консенсусу, стабільності і миру в післявоєнній Європі. Така складна система дозволяє забезпечити участь різних акторів на різних засадах, а також розподіл і дублювання дій в різноманітних політичних ситуаціях, вирішити проблему потенційної і тимчасової ізоляції старих і нових держав, і тим самим скорочує конфлікти, допомагає виробити відповідний

погляд на обставини, що змінюються. Це дає можливість обмежувати і ліквідувати реальні і потенційні кризи.

Загальний стан безпеки будь-якої позаблокової європейської держави, в тому числі й України, характеризується нестабільністю в разі відсутності реальних форм участі в існуючих багатосторонніх структурах взаємодії та її первісних системних компонентах.

Перспективи інтеграції України в систему зв'язків європейської та євроатлантичної безпеки перебувають у прямій залежності як від співвідношення зовнішніх, міжнародних, так і внутрішніх чинників. Зокрема, першочергового значення набуває адекватне усвідомлення тактичних і стратегічних цілей провідних країн Заходу, загальної спрямованості та параметрів процесів розширення НАТО та ЄС у майбутньому. Від умов економічного та політичного розвитку держави залежатиме і характер взаємин України з провідними акторами європейських міжнародних відносин у найближчій перспективі.

Нова архітектура європейської безпеки певною мірою відрізнятиметься від моделі, окресленої в ухваленому Верховною Радою 2 липня 1993 р. документі "Основні напрямки зовнішньої політики України". Зокрема, висловлені в ньому сподівання щодо створення загальноєвропейських механізмів колективної безпеки виявилися дещо передчасними. Комплекс відносин у галузі європейської безпеки продовжує зберігати багаторівневу структуру, що включає НАТО як оборонний союз, асоційовані з ним механізми ЄС/ЗЄС, багатосторонній процес взаємодії в межах НАТО/РЄАП/ПЗМ із залученням регіональних (ОБСЄ) і субрегіональних організацій. Що стосується елементів загальноєвропейської колективної безпеки, то їх запровадження можливе лише на рівні ОБСЄ та, може, РЄАП/ПРЗ. Активну участь у цій системі слід визнати як безальтернативну, оскільки навіть з огляду на специфічні позиції Росії та Сербії ця система безперечно матиме загальноєвропейський характер. Неучасть у ній рівнозначна відмові

тієї чи іншої держави від обстоювання власних інтересів, а для України - втрату можливості нейтралізувати можливі негативні для неї наслідки розширення НАТО і ЄС.

Час від часу посилюється дискусія і щодо змісту проголошеного Україною позаблокового статусу. Функціональна роль позаблоковості визначається як проміжний, перехідний ступінь між більш стабільними формами безпеки, включаючи членство в багатосторонньому оборонному союзі (максимально ефективна форма), з одного боку, та міжнародно визнаним і гарантованим нейтралітетом (середня за ефективністю форма), - з іншого. Вимушена двовекторність зовнішньої політики України зумовлена специфікою її геополітичної ситуації та одночасним входженням до двох субрегіональних зон - Центрально-Східної Європи та пострадянського простору. Головне те, що позаблоковий статус України, з одного боку - протидіє створенню Росією в Східній Європі альтернативного НАТО військово-політичного союзу, а з іншого - не перешкоджає участі України в структурах євроатлантичної безпеки, запобігаючи ізоляції держави.

Налагодження багатосторонньої співпраці не означає скасування розбіжностей у баченні європейської безпеки ХХІ століття. Національні концепції окремих країн далекі від тотожності. Проте саме участь у формуванні нових відносин співробітництва і механізмів відповідальності дозволяє європейським державам обстоювати національні інтереси та реалізовувати на практиці власне бачення майбутнього, домогатися більш гармонійного устрою плюралістичної та мирної Європи.

Що стосується ідей інтеграції з Заходом, зокрема вступу України в НАТО, ця тема також набула специфічної інтерпретації в сучасному політичному житті України. Починаючи з 1996 р., в Адміністрації Президента Л.Кучми все наполегливіше пропагувалася ідея "повної інтеграції" в майбутньому України до "європейських і євроатлантичних структур". Такий крок без адекватних заходів по приведенню наших

економічних і соціальних умов до європейських стандартів лише дезорієнтуватиме суспільство, іноземних партнерів та державні структури, що відповідають за зовнішні зносини. Інтеграція України до європейських і євроатлантичних структур - це скоріше перспектива та напрямок розвитку держави. В цьому контексті перспектива членства України в НАТО має всі ознаки "відкладеного попиту", оскільки практична нереальність вступу держави до Північноатлантичного Альянсу найближчим часом визнається навіть тими, хто переконаний у необхідності цього.

Одним з вагомих факторів, який впливає на перспективу вступу України до євроатлантичної спільноти, є психологічна готовність до цього як більшості населення України, так і політичної еліти. За результатами соціологічних досліджень, які проводив Центр миру, конверсії та зовнішньої політики в межах постійно діючої програми "Моніторинг зовнішньої політики та політики в галузі безпеки", за останні 2 роки відбулись певні зрушення в масовій свідомості і настроях політичної еліти щодо доцільності вступу України до НАТО. В якості експертів брали участь представники чотирьох груп:

1. Службовці Міністерства закордонних справ та співробітники дослідницьких структур, які консультують держструктури (Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України, Інститут соціології НАН України та ін.).

2. Депутати Верховної Ради України, насамперед члени Комітету у закордонних справах і зв'язках з СНД та Комітету з питань оборони і державної безпеки. Вони представляють політичний спектр - ліві, центристи, праві.

3. Військовослужбовці Збройних Сил України у званні не нижче підполковника, у тому числі співробітники Міністерства оборони, викладачі та фахівці вищих військових навчальних закладів та дослідницьких центрів, більшість з них мають наукові ступені (військово-професійна інтелектуальна еліта).

4. Провідні журналісти, які спеціалізуються на міжнародній тематиці та представляють найвпливовіші засоби масової інформації. Є підстави вважати, що вони впливають не тільки на формування масової свідомості з питань дослідження, а й на позицію політичної еліти (істеблішменту).

Якщо в 1997 р. кількість прихильників вступу України до НАТО становила 46-51 %, то наприкінці 1998 р.- 68,6%.

Орієнтацію на "нейтральний та/або позаблоковий статус України" в 1997 р. підтримувало від 28,6% до 43,6%), наприкінці 1998 р.-25,7%.

Як можливі альтернативи розглядалися також варіанти: "вступ України до військового союзу країн СНД" та "вступ до НАТО разом з країнами СНД" - 2-7%[9].

З.Бжезинський, оцінюючи зовнішньополітичні перспективи України, прогнозує, що Україна почне входити в євроатлантичні структури (НАТО, ЄС) не раніше 2005-2010 рр. У перспективі Україна змогла б стати сполучною ланкою в утворенні більш широкої системи безпеки, в об'єднанні трансатлантичної і трансєвразійської систем безпеки. Але можливість реалізації цього сценарію значною мірою залежатиме від прогресу в проведенні реформ у самій Україні і процесу демократичної консолідації і соціальної модернізації в Росії. "Вибір України на користь Європи поставить Росію перед проблемою винесення рішення щодо наступного етапу її історичного розвитку: або стати частиною Європи, або євразійським ізгоєм, тобто по-справжньому не належати ні до Європи, ні до Азії, і зав'язнути в конфліктах з країнами "близького" зарубіжжя" [10].

Інший сценарій подальшої участі України в геополітичних процесах у XXI столітті змалював колишній голова Комітету з питань геополітики Державної Думи Російської Федерації О.Митрофанов у своїй праці "Кроки нової геополітики": "Спроби України дистанціюватися у військово-політичному плані від Росії неминуче приведуть Україну в політичний фарватер Туреччини",

"... реально це веде до дезінтеграції України на три-чотири держави, включаючи турецько-кримсько-татарську "державу" [11]. "На-стільки ж очевидно, що Україна - це новоутворення радянського періоду. У сучасній Україні немає ні мовної, на культурної спільності. Цілісність цієї держави підтримується "общаком" (мова оригіналу - М.В.) старої партійної номенклатури, антиросійськими підступами атлантістів та апатією "народів" України ... Очевидний етнокультурний дрейф районів України до своїх державних портів і возз'єднання насильно розділених територій із Росією, Білорусією і Галичиною"[12] .О.Митрофанов прогнозує виникнення в XXI ст. на території теперішньої України кількох державних утворень: суверенної держави Галиції, Запорізької (Малоросійської) республіки, до якої ввійде не більше 1/4 нинішньої території України, Кримсько-Татарської держави. "Подальша нереалістична позиція України може призвести до стискання її меж у територіальних рамках Гуляй-Поля і Донбасу з уведенням на Правобережжі Дніпра румуно-германо-російського кондомініуму"[13].

Не залишає майже ніяких перспектив О.Митрофанов і міжнародним організаціям - ОБСЄ, ООН, оскільки всі принципи ОБСЄ були послідовно порушені США і атлантістами в Європі, а Паризька Хартія від 21 листопада 1990 р. "є допоміжним засобом забезпечення інтересів НАТО в Європі". Основним засобом гарантування геополітичної безпеки є ядерне стримування. Стабілізація миру можлива на рівні 10-12 тисяч боєголовок для кожної з двох наддержав. Зниження рівня ядерних озброєнь до 1-2 тисяч, як це передбачено Договором СНО (START-2), наближує їх до потенціалу третіх країн, участь яких у "Великій грі" на правах рівноцінного партнера робить ситуацію непередбачуваною. Мінімальний рівень озброєнь, на думку О.Митрофанова, повинен бути таким, щоб можна було двічі знищити увесь світ - тобто 6-8 тис. боєголовок у НАТО і Росії.

На щастя долю людства, майбутнє світу вирішують політики іншого типу мислення, ніж "спеціаліст з геополітики" і проблем міжнародної безпеки О.Митрофанов.

Важливим кроком на шляху розробки нової моделі європейської безпеки стало проведення 18-19 листопада 1999р. Стамбульської зустрічі на найвищому рівні в рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі.

Рішення Стамбульської зустрічі, що визначають стратегію співтовариства ОБСЄ у сфері європейської безпеки на кінець нинішнього і початок наступного століття, мають етапне значення. Центральне місце серед них належить підписаній учасниками саміту Хартії європейської безпеки.

Прийняття Хартії завершило п'ятирічну роботу держав-членів ОБСЄ над моделлю (концепцією) загальної і всеохоплюючої безпеки для Європи XXI століття.

Хартія націлює співтовариство ОБСЄ на формування єдиного і неподільного простору безпеки, що буде вільним від роз'єднувальних ліній і зон з різними рівнями безпеки. Кожна держава має рівні права на безпеку, вільна у виборі форм її забезпечення, включаючи право бути нейтральною. Згідно з прийнятою концепцією безпека кожної держави-члена невід'ємно пов'язана з безпекою всіх інших держав. Об'єктом уваги ОБСЄ повинні бути як частини єдиного цілого всі виміри безпеки - військово-політичний, людський, економічний та інші.

Слід зазначити, що, підтвердивши статус ОБСЄ як регіональної угоди в розумінні Розділу VIII Статуту ООН, Хартія визначила ОБСЄ головною організацією з питань мирного вирішення суперечок у регіоні та ключовим інструментом з раннього попередження, залагодження конфліктів, врегулювання криз і постконфліктної реабілітації. ОБСЄ є відкритою за складом і всеохоплюючою за характером організацією для консультацій, прийняття рішень і співробітництва у своєму регіоні. При цьому, однак, наголошується на відсутності наміру створювати між організаціями ієрархію або постійний розподіл праці. Ця теза була включена до Хартії за пропозицією України.

Хартія передбачає здійснення таких нових кроків і заходів в цілях створення "вільного, демократичного і більш інтегрованого простору ОБСЄ":

1. Підвищення ролі ОБСЄ в операціях з підтримання миру з метою кращого врахування всеохоплюючого підходу Організації до питань безпеки. В Хартії передбачається можливість як участі ОБСЄ в багатофункціональних Операціях з підтримання миру (ОПМ) з акцентом на сферу демократизації і прав людини, так і проведення ОБСЄ власних ОПМ або ОПМ за її мандатом на основі ресурсів окремих країн та організацій-партнерів.

2. Створення в ОБСЄ груп швидкої експертної допомоги та співробітництва (REACT) з метою посилення превентивних функцій Організації, її ефективності у врегулюванні криз і конфліктів, використання їх як цивільного компонента в ОПМ.

3. Розширення можливостей ОБСЄ для діяльності, пов'язаної з поліцією та спрямованої на підтримання законності і порядку.

4. З метою подальшого посилення т.зв. "польових операцій" ОБСЄ, тобто оперативної діяльності на місцях, створення окремого Оперативного центру для планування і розгортання "польових операцій".

5. Посилення в ОБСЄ процесу політичних консультацій, чому має сприяти створення Підготовчого комітету відкритого складу, що працюватиме під керівництвом Постійної ради ОБСЄ.

Україна була активною учасницею розробки моделі загальної і всеохоплюючої безпеки для Європи XXI століття. Українська сторона висунула низку ідей і пропозицій, які були враховані і увійшли в політично-нормативну базу ОБСЄ. Серед них слід згадати принципове положення про те, що "в рамках ОБСЄ жодна держава, організація або угруповання не можуть мати будь-якої переважної відповідальності за підтримання миру і стабільності в регіоні ОБСЄ або розглядати будь-яку частину регіону ОБСЄ як сферу свого впливу"[14]. Пропозиції України

були враховані в розділах Хартії, що стосуються ролі ОБСЄ в операціях з підтримання миру та економічного виміру безпеки.

Важливою складовою Хартії стала Платформа безпеки. Головна мета Платформи - посилити і далі розвинути рівноправну та взаємозміцнюючу співпрацю ОБСЄ з іншими компетентними в галузі безпеки організаціями. Саме взаємодія і співпраця між ОБСЄ та насамперед НАТО, ЄС, ЗЄС і Радою Європи при відповідній участі ООН покликані і здатні підтримувати безпеку і стабільність в Європі. Слід відзначити висловлену в Хартії пропозицію стосовно використання ОБСЄ (зважаючи на її ключову інтегруючу роль) як "гнучкі координуючі рамки" в цілях сприяння співпраці і, зокрема, при проведенні ОПМ. При цьому, однак, наголошується на відсутності наміру створювати між організаціями ієрархію або постійний розподіл праці.

На Стамбульському саміті Президентом України було внесено пропозицію про створення під егідою Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин Центру етнічних досліджень, діяльність якого посилить потенціал ОБСЄ в галузі попередження і врегулювання конфліктів і криз. При цьому було заявлено про готовність України активно сприяти створенню Центру, запропоновано розмістити його в нашій державі.

У процесі підготовки та під час проведення Стамбульського саміту був прийнятий Віденський документ 1999 року (ВД-99), підписана Угода з адаптації Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), схвалений Заключний акт Конференції держав-учасниць ДЗЗСЄ.

Віденський документ 1999 року передбачає розширений комплекс заходів щодо зміцнення довір'я і безпеки. Він замінить відповідний документ 1994 року (ВД-94). Зокрема, ВД-99 передбачає розвиток співробітництва у військово-політичній сфері на регіональному рівні. Його дія поширюється на військові навчання та інші заходи, що проводяться на багатосторонній основі. В той же час, у процесі

переговорів не вдалося дійти згоди стосовно включення в оновлений Віденський документ положень, які передбачали б розширення дії заходів довір'я на військову інфраструктуру, більш низькі рівні військових навчань, військово-морську діяльність. Тим не менше, схвалення ВД-99 є досить суттєвим кроком у зміцненні довір'я та безпеки.

Глави держав і урядів 28 європейських країн, а також США і Канади підписали Угоду з адаптації Договору про звичайні збройні сили в Європі. В адаптованому Договорі, на відміну від діючого ДЗЗСЄ, скасована блокова структура, передбачені індивідуальні зобов'язання держав щодо дотримання ними встановлених рівнів озброєнь, запроваджено більш широкий обмін інформацією про збройні сили, вдосконалено інспекційний режим.

Як відзначалось в Декларації Стамбульського саміту: "Адаптований Договір забезпечуватиме більший рівень стабільності через більш сувору систему обмежень, підвищену прозорість та низькі рівні звичайних збройних сил на території своєї дії" [15].

В Угоді зазначено, що розміщення іноземних озброєнь може здійснюватися лише за умови вільно виявленої згоди країни, що її приймає. Запроваджена сітка територіальних обмежень - для 28 територіальних одиниць. Країна, перш ніж дозволити переміщення сил, повинна повідомити, яку кількість сил вона може прийняти, на який термін, в які місця дислокації. Ця інформація повинна бути направлена всім 30 учасникам Договору.

Цим самим максимально обмежується свобода маневру американських сил в Європі, виключається можливість відмовити коаліційну міць альянсу. Система "Каскаду", яка існувала раніше, надавала можливість перекидати з "флангових районів" військову техніку, озброєння в інші райони, які не підпадали під флангові обмеження, але входили до НАТО (наприклад, Туреччина, Греція, Португалія, Іспанія, Норвегія). Результатом дії системи "Каскаду" стало переміщення озброєнь з

районів і країн Європи, де їх застосування найменш вірогідне, на територію країн НАТО, в яких таке використання цілком можливе. Так, США тільки в 1994 р. передали 5 іншим державам НАТО 1993 танки, 639 ББМ і 180 одиниць артилерії. Німеччина передала Туреччині 300 одиниць БТР-60, 5000 РПГ, 9000 автоматів Калашнікова, 1000 танків "Леопард".

Тепер відповідно до адаптованого Договору з позафлангової зони не можна отримувати підкріплення - тільки всередині флангів. Це позбавляє права "старих натовшів" перекидати озброєння на територію "нових натовпів", тобто постсоціалістичних країн.

Для нашої держави встановлені рівні озброєнь, які відповідають діючим обмеженням. Значна частина території України, яка раніше перебувала під обмеженнями (АР Крим, Запорізька, Херсонська, Миколаївська області), звільнена від них, ліміти на кількість озброєнь встановлені лише для території Одеської області. Тим самим зміцнені південні райони України.

Але адаптований Договір про обмеження звичайних озброєнь ще не вирішує проблему зменшення військової загрози. З середини 80-х років на порядок денний ставиться питання про створення якісно нових видів озброєння - високоточної зброї (ВТЗ).

Першим випробуванням новітніх технологій з використанням радіоелектронної боротьби і бойовим застосуванням високоточних систем стала операція "Буря в пустелі". США з цією метою використали в Югославії понад 100 супутників (36 - зв'язку, 35 - розвідки, 27 - навігаційних, 19 - метео) [16]. Інтенсивне розповсюдження високоточної зброї (ВТЗ) містить в собі потенціал, дестабілізуючий стратегічну обстановку, може знову порушити баланс в звичайних озброєннях. Ї розробка, створення, виробництво та інформаційне забезпечення під силу тільки потужним в науково-технічному, економічному і військовому відношенні країнам. За своєю суттю це зброя не стримування, а засіб досягнення

перемоги. Більший ступінь її легітимності порівняно з іншими видами озброєнь провокує до застосування ВТЗ проти тих держав, які такої зброї не мають.

Дестабілізуючим фактором міжнародної обстановки на початку нового століття стало і рішення США щодо перегляду Договору ПРО. 23 липня 1999 р. президент США підписав федеральний закон "Про національну систему протиракетної оборони". У військовому бюджеті США на 2000 р. виділено 4,5 млрд. дол. на проведення цих робіт. Фактично це дозволяє створювати територіальні системи ПРО США. Створення такої системи може суттєво послабити потенціал стримування не тільки Росії, а й Китаю, Індії, Франції, які мають невеликий, порівняно з Росією і США, ракетно-ядерний потенціал. Наслідком цього може бути зниження рівня стабільності в світі і рівня національної безпеки самих США [17].

Аналіз Хартії та інших документів, прийнятих на Стамбульському саміті, свідчить, що в них не вповні враховані проблеми міжнародної безпеки. Зокрема, забезпечення своєчасного попередження і швидкого врегулювання конфліктів і криз вимагає більш чіткої системи взаємодії на практиці таких організацій, як ОБСЄ, Рада Європи, НАТО, ЄС, ЗЄС. Практика врегулювання міжнародних конфліктів останніх років свідчить про необхідність створення консультативного механізму цих організацій для кризових та інших надзвичайних ситуацій.

Недостатньо збалансований в Хартії підхід до проблеми національних меншин. Так, робиться наголос на праві національних меншин на самовизначення, на забор'язанні держав-членів їх захищати, і в той же час не згадується про їхні обов'язки як громадян держав, в яких вони проживають, про необхідність дотримуватися принципу поваги до суверенітету, територіальної цілісності держав, що в умовах прояву сепаратизму, воєвничого екстремізму містить в собі загрозу територіальній цілісності держав і міжнародній безпеці в цілому.

Заслужують на схвалення положення Хартії щодо діяльності ОБСЄ в галузі операцій з підтримання миру (ОПМ), що розширює і посилює можливості Організації у миротворчій сфері. У Хартії вперше зафіксована можливість мандатування ОБСЄ інших організацій на проведення ОПМ. Проте з огляду на здобутий досвід, зокрема, досвід врегулювання Косівської кризи, важливо, щоб мандатування регіональних та субрегіональних структур або груп країн на проведення ОПМ застосовувалося лише як виняток і при наявності надійних гарантій суворого додержання вироблених принципів ОПМ, норм і принципів міжнародного права, принципів проведення операцій з підтримання миру, особливо щодо неупередженості та безсторонності їх учасників.

Реалізація положень Хартії істотно оновлює і розширює інструментарій ОБСЄ, що значно посилить її дієздатність, особливо в галузі "польових операцій" в країнах-членах. На жаль, в Хартії відсутні чіткі критерії і процедури застосування тих чи інших інструментів і механізмів. Документ обмежується загальними застереженнями, на кшталт того, що ОБСЄ подаватиме допомогу на прохання і проводитиме "польові операції" за згодою держав, яких це стосується. Відсутність чіткого правового механізму робить надання такої допомоги нелегітимним і таким, що суперечить принципу невтручання у внутрішні справи держав, принципу незастосування сили чи погрози силою, принципу суверенітету.

З огляду на особливу спрямованість Хартії на допомогу молодим демократіям в імплементації принципів і норм ОБСЄ нагальною є проблема розробки норм і правил застосування інструментарію ОБСЄ, в першу чергу у випадках надання допомоги державам-членам.

Аналізуючи основні тенденції розвитку системи міжнародної та європейської безпеки необхідно відзначити, що її майбутній стан буде значною мірою залежати від внутрішньополітичної ситуації в США та Росії, від курсу, який оберуть нові

лідери цих держав після президентських виборів. Але як засвідчили події в Сербії (Косівська криза), друга чеченська війна в Росії, попри взаємні жорсткі оцінки і повернення до силових методів вирішення спірних питань, чітко простежується загальна тенденція - уникати ультимативного шляху розв'язання міжнародних проблем, враховувати позицію один одного. Активна участь Росії в підготовці і в роботі Стамбульського саміту, відновлення контактів з керівництвом НАТО свідчать,

що Росія не має наміру знов відгороджуватись від світу "залізною завісою" чи "ядерною парасолькою", і врешті-решт змушена буде визнати особливий статус НАТО в Європі, але за умов міжнародно-правового регулювання механізму використання сил цієї організації.

З огляду на це найбільш вірогідною моделлю європейської безпеки в першій половині ХХІ ст. буде модель "інтегрованої Європи", складовою частиною якої, крім країн Балтії, України, буде і Росія.

1. *Boutros Boutros-Ghali. An Agenda for Peace. Preventive Diplomacy. Peacemaking and Peace-keeping.* – New-York, 1992. – P.45.
2. *Mansfield E., Sneder J. Democratisation and War // Foreign Affairs.* – 1995. – Vol.74. – N.3. – P.81.
3. *Бжезинский З. Великая шахматная доска.* – М.: Международные отношения, 1998. – С. 55
4. До "Євразійських Балкан" З. Бжезинський відносить такі країни: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменістан, Азербайджан, Вірменію, Грузію, Афганістан, Туреччину, Іран.
5. *Boutros Boutros-Ghali. Op. cit.* – P.9.
6. Концепция национальной безопасности Российской Федерации // Независимая газета. – 2000. – 14 января.
7. Там само.
8. *Гаджиев К. Геополитика.* – М.: Международные отношения, 1997. – С. 242.
9. Тенденції зовнішньої політики (за результатами експертних опитувань) // Центр миру, конверсії та зовнішньої політики. – Поточний архів МЗС України.
10. *Бжезинский З. Великая шахматная доска.* – М.: Международные отношения, 1998. – С. 147.
11. *Митрофанов А. В. Шаги новой геополитики.* – М., 1997. – С. 171.
12. Там само.
13. Там само.
14. Хартія європейської безпеки. Стамбул. – 18 листопада 1999 р. // Поточний архів МЗС України. – Неофіційний переклад (25 листопада 1999 р.).
15. Декларація Стамбульського саміту // Поточний архів МЗС України. – Неофіційний переклад (25 листопада 1999 р.).
16. *Усвязов Б. Уроки на завтра // Российская Федерация сегодня.* – 1999. – N.19. – С. 12.
17. *Михайлов Н. Национальная безопасность России взгляд в будущее // Агенство "Военинформ" Минобороны РФ.* – 1999. – N.10 (49).

Victoria Mogilevska

PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL AND EUROPEAN SECURITY ON A THRESHOLD OF THE XXI CENTURY

This article is devoted to problems of formation of new systems of the international and European security. The analysis of contemporary geopolitical situation in the world and prospects of its development, its vision by the representatives of various scientific schools and policies of various orientation, in particular USA and Russia is given. The place and role of Ukraine in geopolitical processes on the threshold XXI of century is considered. The decisions of Istanbul's summit in 1999, and its role in formation of new the system of European security are analyzed.